

specialists in adaptive physical education to the work in the centres of invalid sport.

Keywords: *professional training, future specialists in adaptive physical education, centers of invalid sport.*

Турчинова Г. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ОВОЛОДІННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ

В статті розглядаються психолінгвістичні передумови оволодіння іноземною мовою для спеціальних цілей. Приділяється увага проблемі засвоєння іноземної мови в умовах штучного субординативного білінгвізму.

Ключові слова: *білінгвізм, психологічні передумови оволодіння іноземною мовою, породження мовлення, внутрішнє мовлення, продукування мовлення, сприйняття.*

Специфічною особливістю навчання англійської мови для спеціальних цілей в українських вищих навчальних закладах є те, що процес навчання відбувається в умовах штучного субординативного білінгвізму, коли одна мова виступає домінантною (у нашому випадку це є українська), а інша займає підлегле становище (іноземна). Розглядаючи білінгвізм із психологічних позицій, ми визначаємо його як здатність людини розуміти й породжувати мовлення декількома (двома або більше) мовами. Оскільки білінгвізм передбачає використання систем рідної та нерідної мови, розглянемо процес породження говоріння іноземною мовою.

Вивченням проблеми психолінгвістичних передумов навчання ІМ займалася велика кількість вітчизняних та зарубіжних вчених: В. О. Артьомов, Л. С. Виготський, Є. М. Верещагін, У. Вайнрах, М. І. Жинкін, Ю. О. Жлуктенко, І. О. Зимня, Н. В. Імедадзе, Г. В. Колшанський, О. О. Леонтьєв, G. Doca, Ch. Le Heredia-Deprez та інші. Більшість учених вирішують проблеми, пов'язані з навчанням спеціальності в межах наукової або вузькопрофесійної сфер спілкування. Деякі дослідники вивчають особливості професійного монологічного і діалогічного мовлення та їх специфічні види (О. Г. Бжоско, Л. Є. Ємельянова, В. В. Виноградов, М. Г. Кочнєва, З. О. Плюхіна, Л. В. Шилак), розробляють цілісну систему навчання професійного мовлення на основі імітаційно-ділових ігор [8], вивчають зміст навчання з урахуванням рівнів спільної діяльності спеціалістів і характерних для них функцій спілкування [6]. Разом з тим, беручи до уваги дослідження вищезгаданих учених, питання врахування психолінгвістичних передумов навчання ІМ для спеціальних цілей залишається відкритим.

Особливо значущою для нас є проблема породження мовлення та

розуміння взаємодії мовних кодів у процесі мисленнєвої діяльності білінгва, вирішення якої, в свою чергу, дає можливість розробки більш обґрунтованого підходу до навчання англійської мови на немовних спеціальностях педагогічних ВНЗ, дозволяє знайти підстави для використання таких методичних прийомів, які відповідають закономірностям мисленнєвих процесів у період формування двомовності [13]. Намагання вирішити цю проблему і є основною метою даного підрозділу.

Усі вчені, які займаються цією проблемою, єдині в тому, що процес породження мовлення починається з вибору “деякої загальної схеми, яка містить у собі максимально сконцентрований смисл майбутнього висловлювання” [14], або за словами І. О. Зимньої, утворюється й розгортається загальний задум, який формує смислову канву висловлювання [5]. Гіпотезу існування внутрішнього мовлення як конденсату, етапу підготовки до зовнішнього висунув О. Р. Лурія [11], О. О. Леонт'єв описував його як етап внутрішнього програмування в динамічній схемі породження висловлювання. Теоретичне усвідомлення проблеми поділяє вчених на дві групи за відповідями на питання про характер його структури. М. І. Жинкін, О. О. Леонт'єв, І. О. Зимня, І. М. Горелов вважають, що внутрішнє мовлення відбувається у спеціальному коді, відмінному від вербального. О. М. Соколов, П. Б. Гурвич зазначають, що здебільшого воно формується за допомогою мовних засобів [3], а Г. В. Колшанський вважає єдиною можливою вербальною оформленістю “переддумки”, будь-який інший вигляд цього етапу підготовки висловлювання, за його аргументацією, потребував би попереднього і цей ланцюжок був би нескінченним [7].

В понятті “внутрішнє мовлення”, що закріпилось в сучасній психології та лінгвістиці, відбито споріднені, але не тотожні процеси. В одному випадку йдеться про генезис висловлювання, про форму, символічний код, в якому зароджується думка, і саме про цей феномен говорить М. І. Жинкін, пропонуючи називати його “універсальним предметним кодом” [4]. У другому – мають на увазі процес, який за певними ознаками передуює зовнішньому мовленню, є згорненням, конденсованим [12] і який поступово розростається в зовнішнє мовлення. Універсальний предметний код, за М. І. Жинкіним – це “стик мови й інтелекту” [4], де проходить переклад думки на мову людини, думки, сформованої в результаті обробки не тільки вербальної інформації, але й інформації про діяльність, що надходить від різних органів чуття. Дослідник вважає, що внутрішнє мовлення проходить саме в формі предметного коду: “Якщо в процесі мислення застосовується та ж сама мова, що й в експресивному мовленні, то відбувається мало зрозуміле подвоєння... Мислення відбувається не певною національною мовою, а особливою мовою, що виробляється кожною мислячою людиною” [4]. Внутрішнє мовлення, на його думку, це міст, “побудований” між репліками

комунікантів, на якому інтегруються лексичні значення й формується зміст тексту [4]. Як бачимо, дослідник наголошує на тому, що універсальний предметний код і є власне внутрішнім мовленням, і в той же час вважає, що цей код є позанаціональним, що дозволяє мовцям, які говорять різними мовами, перекладати мову думки на мову слів. Але те, що він вважає кодом позамовним, не дозволяє пояснити той сильний вплив рідної мови, який відчуває мовець, продукуючи чи сприймаючи тексти іншою мовою, яку він знає не так добре. Внутрішня форма мови, що пронизує не лише семантичний рівень, але й впливає на рецепцію, не знаходить місця в теорії М. І. Жинкіна, згідно з якою мовна свідомість на рівні внутрішньої мови позбавлена мовної стихії. Іноді залишається незрозумілим, на якому етапі значення знаходить свою формальну оболонку і стає знаком, в ідеалі рівнозначним для обох комунікантів [15]. Більш слушною видається концепція фазової побудови процесу внутрішнього мовлення, першим етапом якого є суто семантичне сприйняття та відтворення ситуації, а другим – формування висловлювання за певним планом, пошук семантично-синтаксичних блоків уже з опорою на деякі власне мовні форми. На думку О. Р. Лурія [12], яка повторювалася в головних рисах і в інших дослідників, породження висловлення проходить кілька етапів: мотив висловлювання, задум або “первинний семантичний запис”, внутрішнє мовлення та формування розгорнутого мовленнєвого висловлювання. На етапі внутрішнього мовлення смисл переводиться в “систему розгорнутих синтаксично організованих мовленнєвих значень”, перекодовується в “організовану структуру майбутнього розгорнутого синтаксичного висловлювання” [12], тобто укладається в якісно змістові блоки з ознаками упорядкування, що утримуються в пам’яті мовця й коригуються відповідно до задуму й попереднього досвіду. В цих блоках вже з’являються слова разом з усіма своїми валентностями, що зберігає зв’язки первинного семантичного запису та служить основою розгорненості мовленнєвого висловлювання. Те, що опорні, найбільш семантично вагомі слова несуть у собі згорнену ідею розбудови смислового блоку іноді виявляється експліцитно, коли мовець повторює одне й те ж слово, змінюючи його конкретизатори в лінійному ланцюжку висловлювання, що робить наочною дію механізмів селекції та контролю [15]. У монологі ці опорні слова є, звичайно, словами рідної мови, а в активного білінгва такої прямої залежності, очевидно, немає. Здебільшого це слово, напевне, функціонально належить до першої мови, за допомогою якої мовець у цей період думає. При вивченні іншої, зокрема іноземної мови, або при зустрічі з незнайомим словом зв’язок між двома компонентами думки утворюється не відразу. Спочатку він зберігається у близькій (короткостроковій) пам’яті і лише коли “опускається” в довготривалу, закріплюється в мовній свідомості – слово вважається опанованим на

пасивному рівні. Зміна першої мови в дорослому віці дається важко саме через необхідність переструктурації процесу внутрішнього мовлення на інший опорний мовний код, через потребу зміни усталеного динамічного стереотипу, актуалізації інших нейронних зв'язків.

І все ж підґрунтям для розуміння суті процесу породження мовлення, взятим нами за основу, є висновок Л. С. Виготського про те, що цей процес розгортається від мотиву, що породжує певну думку, до оформлення самої думки, до опосередкування її у внутрішньому слові, а згодом у значеннях зовнішніх слів і, звичайно, у словах [1], згідно з чим в інтегральній моделі визначаються кілька стадій:

- 1) передвербальна (мотиваційно-спонукальна та така, що формує думку);
- 2) змішана (вербально-авербальна);
- 3) вербальна.

На рівні внутрішнього мовлення у білінгва відбувається і перехід від однієї мовної системи до іншої в тих випадках, коли йдеться не про заміну функціонально першої мови, а про періодичні переключення мовних кодів залежно від комунікативних потреб та бажань особистості.

Таким чином, протікання мовлення відбувається за певною схемою: мотив, задум – формування думки – оформлення та розвиток думки за рахунок перекодування особистих смислів в мовні значення, пов'язані з певними типами знаків, – організація цих мовних знаків у зовнішнє мовне висловлювання [9].

Виходячи з положень теорії мовленнєвої діяльності, можна визначити два напрямки формування універсальних компонентів мовленнєвої дії: одні пов'язані із сприйняттям, а інші – з продукуванням мовлення. Сприйняття мовлення пов'язане з такими мовленнєво-розумовими операціями, як розпізнавання, розрізнення, пошук, оцінка, класифікація, відбирання інформації відповідно до інформаційної зацікавленості людини, яка сприяє мовленню, смисловий та логічний аналіз висловлювання. Продукування мовлення включає в себе процеси синтезу мовлення, перетворення розумового образу висловлювання в текст мовленнєвого витвору. З продукуванням мовлення пов'язані механізми смислоутворення, логічної побудови думки, композиції висловлювання та інше. Реалізація замислу лексичними і граматичними засобами конкретної мови здійснюється за допомогою мовленнєвих механізмів, які є складною динамічною системою. Так, І. О. Зимня виділяє три плани функціонування мовленнєвого механізму: предметно-логічний, внутрішнього оформлення в сукупності операцій відбору, порівняння, заміни, складання, комбінування, структурування та ін., а також зовнішнього оформлення, тобто фонові механізми, які "пристосовуються" до умов оперування новими засобами формування і

формулювання думки [5]. Ця думка дала підставу зробити висновок про те, що операції порівняння, вибору, заміни, комбінування, трансформації, структурування лежать в основі лексико-граматичного перекодування з рідної мови на іноземну в процесі породження іншомовного мовлення.

В ході оволодіння другою мовою спостерігається намагання індивіда використати вже сформовані навички та вміння, пов'язані з використанням рідної мови, в іншомовній мовленнєвій діяльності. Така ситуація пояснюється тим, що вміння користуватися рідною мовою є сформованим, стійким, домінуючим, а навички і вміння володіння іншомовною мовленнєвою діяльністю перебувають на стадії становлення. Виходячи з того, що людське мислення оформлюється не лише логічними категоріями, але й мовними, П. Я. Гальперін вважає мовну свідомість тією ланкою, через яку здійснюється зв'язок мови з мисленням. У зв'язку з цим процес розвитку іншомовного мовлення проходить через опосередковану ланку – мовну свідомість і характеризується необхідністю переходу від мовних форм рідної мови до форм виучуваної мови [2]. Важливою є вказівка П. Я. Гальперіна на те, що мовна свідомість виучуваної мови повинна систематично виділятися, диференціюватися від мовної свідомості рідної мови, оскільки таке диференціювання виключає інтерференцію, а “рідна мова як головний об'єкт диференціювання з конкурента стає опорою для вивчення іноземної”. Тим більше, що той, хто вивчає іноземну мову, “пройшов” через усвідомлення й узагальнення граматичної сторони рідної мови, обов'язково сприйматиме іноземну мову крізь призму цього свого знання” [10]. Поєднання семантичного й формально-граматичного елементів у мовній свідомості індивіда є відпрацьованим багатьма повтореннями зв'язком, який виглядає як одна операція, що з часом переходить на рівень автоматизму, який поступово переводить свідомий контроль за пошуком у сферу неусвідомлюваного й шліфує навички та вміння мовця [10]. Вищевказане дає підставу стверджувати, що розумова діяльність в процесі певних дидактичних завдань, в тому числі і формуванні двомовності, базується на спільних універсальних вміннях. До них, передусім, відносяться вміння здійснювати структурно-смісловий аналіз тексту при рецептивних видах мовленнєвої діяльності й вміння логічно побудувати висловлення під час продукування мовлення. Здійснення цих умінь передбачає частіше використання дій або вмінь універсального характеру. В процесі формування двомовності суттєво зростає значущість умінь, що дозволяє виділити інформацію різної комунікативної цінності (під час читання, аудіювання) і негайно відтворити мовленнєве повідомлення (текст) в залежності від структури вихідного тексту та інформативної потреби адресату (під час говоріння, письма). Рівень володіння універсальними вміннями залежить від сформованості компонентів, що їх утворюють (читання, аудіювання, говоріння, письма), і від вміння миттєво переключатися з одного виду мовленнєвої діяльності на інший, користуючись різними мовними системами.

Навчаючи студентів ІМ для спеціальних цілей, ці універсальні вміння стануть у нагоді для ефективного розуміння, запам'ятовування та згортання вихідного тексту в процесі професійної діяльності.

Л. С. Виготський зазначив, що у випадку засвоєння іноземної мови пройдений шлях розвитку не повторюється, засвоєння іноземної мови здійснюється через раніше засвоєну систему, яка стоїть між мовою та світом речей [1]. Такою системою є рідна мова, завдяки якій відбувається процес оволодіння іноземною. Відтворення слів другої мови може йти через переклад або прямим шляхом. Переклад використовують тоді, коли на останньому етапі внутрішнього мовлення у свідомості білінгва фіксується слово функціонально першої мови, якому потім підшукується відповідник в ІМ. На це витрачається додатковий час, через що темпові характеристики того самого мовця залежно від обраної мови можуть істотно відрізнятись. Якщо ж нейрофізіологічні сліди слів другої мови є досить сильними в реакціях мозку, білінгв може відразу знаходити потрібне слово, не вдаючись до перекладу. Неперекладний тип білінгвізму є найбільш оптимальним для особистості, але він потребує великої працездатності і стимулюється заглибленням у те мовне середовище, мова якого вивчається. Породження висловлювання на рівні символічного коду йде, як уже зазначалося, не пасивно, а за планом, який виділяє найважливіші семантичні вузли. При переведенні задуму в мовну форму граматична сітка неначе накладається на все висловлювання, формуючи семантико-категоріальний смисл. Завдання навчання активного білінгвізму – актуалізувати цей процес, зробити його усвідомлюваним для мовця, навчити його користуватися замінами слів спочатку експліцитно, перевівши його із зовнішнього мовлення у сферу внутрішнього, на той етап, де “думка зустрічається із словом”.

Психологічна неминучість внутрішнього перекладу зумовлена тим, що студенти користуються в процесі іншомовного мовлення кодом внутрішнього прогнозування, сформованого на базі рідної мови. В результаті проведеної ідентифікації встановлюється повна або часткова подібність/розбіжність вербальних елементів рідної та іноземної мови. На цій основі приймається рішення і будується програма мовленнєвих дій з реалізації замислу засобами конкретної мови. У зв'язку зі сказаним думається, що внаслідок цього встановлюється відношення міжмовної еквівалентності (термін А. Є. Карлінського) за допомогою перекладу між одиницями або сполученнями цих одиниць на синтагматичній осі в контактуючих мовах.

Слід зазначити, що співвідношення нових систем у свідомості студента в умовах субординативного типу білінгвізму є складним з психофізіологічної точки зору, оскільки функціонування мовленнєвих механізмів залежить від закономірностей співвідношення рідної та виучуваної мов і визначається стійкістю динамічних стереотипів, які перебудовуються в процесі навчання.

Використана література:

1. *Выготский Л. С.* Мышление и речь. Собрание сочинений : в 6-ти т. / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 2. – 504 с.
2. *Гальперин И. Р.* Языковое сознание и некоторые вопросы взаимоотношения языка и мышления / И. Р. Гальперин. // *Вопр. философии.* – 1977. – № 4. – С. 95-101.
3. *Гурвич П. Б.* Концепция вербальной природы внутриречевой подготовки высказывания и проблема двуязычных упражнений // *Иностр. яз. в высш. шк.* – 1977. – Вып. 12. – С. 5-17.
4. *Жинкин Н. И.* Речь как проводник информации. – М. : Наука, 1982. – 157 с.
5. *Зимняя И. А.* Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке : пособие для учителей средней школы / И. А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1978. – 159 с.
6. *Коломиец С. С.* Обучение специалистов профессионально ориентированному общению с зарубежными партнерами (на материале английского языка) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. – К., 1994. – 179 с.
7. *Колшанский Г. В.* Теоретические проблемы билингвизма // *Лингвистика и методика в высшей школе* : сб. науч. тр. – М. : МГПИИЯ им. М. Горького, 1967. – Вып. 4. – С. 165-178.
8. *Котлярова Л. Б.* Методика обучения устному профессиональному общению на основе имитационно-деловых игр в неязыковом вузе (англ. язык, юридический факультет университета) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. – Одесса, 1989. – 230 с.
9. *Кубрякова Е. С.* Номинативный аспект в речевой деятельности. – М. : Наука, 1986. – 149 с.
10. *Леонтьев А. А.* Мышление на иностранном языке как психологическая и методическая проблема / А. А. Леонтьев // *Иностр. языки в школе.* – 1972. – № 1. – С. 19.
11. *Лурия А. Р.* Нейропсихологический анализ предикативной структуры высказывания / А. Р. Лурия, Л. С. Цветкова // *Теория речевой деятельности.* – М. : Наука, 1968. – С. 219-233.
12. *Лурия А. Р.* Язык и сознание / А. Р. Лурия. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 320 с.
13. *Мучник А. И.* Мышление в процессе речевой деятельности на иностранном языке // *Актуальные вопросы обучения иностранным языкам в средней школе* / под ред. А. Д. Климентенко и А. А. Миролубова. – М. : Наука, 1986. – 149 с.
14. *Норман Б. Ю.* Синтаксис речевой деятельности. Простое предложение : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 / Б. Ю. Норман. – К., 1983. – 28 с.
15. *Шумарова Н. П.* Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму : монографія / Н. П. Шумарова. – К. : КДПУ, 2000. – 283 с.

ТУРЧИНОВА А. В. Психолінгвістическіе предпосылки овладения иностранным языком для специальных целей.

В статье рассматриваются психолінгвістическіе предпосылки овладения иностранным языком для специальных целей. Уделяется внимание проблеме обучения иностранному языку в условиях искусственного субординативного билингвизма.

Ключевые слова: билингвизм, психологические предпосылки овладения иностранным языком, порождение речи, внутренняя речь, продуцирование речи, восприятие.

TURCHYNOVA A. V. Psycholinguistic preconditions for mastering a foreign language for special purposes.

The article deals with psycholinguistic preconditions for mastering a foreign language for special purposes. Attention is paid to the problem of language learning in artificial subordinative bilingualism.

Keywords: bilingualism, psychological preconditions of mastering a foreign language, speech generation, inner speech, speech production, perception.